

Predgovor

Brane Senegačnik

Akademik Alojz Rebula (1924–2018) je bil edinstven glas v slovenskem romanoskopu 20. stoletja: suverena poteza besednega čopiča, živo bogastvo klasične kulture, predvsem pa globina etosa in nepopustljiva lakota po trajnem smislu postavljajo njegov opus na posebno mesto v literarni zgodovini. Vse to odseva tudi v njegovem sicer ne obsežnem, a vrhunskem prevajalskem opusu. Intelektualna prodornost, strastno iskanje zgodovinske, družbene in duhovne resnice in nezgrešljiv slogovni lesk odlikujejo nepreštvene eseje, kolumne in dnevniške zapise, s katerimi je pomembno zaznamoval ne le slovensko literaturo, temveč tudi širše kulturno življenje. Globoke in trajne sledi pa je pustil še drugod: v zavesti in ustvarjalnosti zamejskih Slovencev, v številnih generacijah svojih dijakov, v svojih prijateljih in kolegih v Sloveniji in po svetu. Vsa Rebulova besedila nosijo pečat globoko ponotranjene klasične erudicije in strastne želje po smislu: tako zgodnejša, v katerih utripa eksistencialistični nemir, kot poznejša, nastala v obnebu krščanskega realizma, v katerem je pisatelj ustvarjal večino časa vse do konca življenja. Tretja konstanta njegovega dela, enako razpoznavna in temeljna, je ljubezen do slovenstva. V takšnem obzorju je edino pristno izhodišče literature človeška oseba, razpeta med časno in nadčasno resničnost, med relativno in absolutno, med zgodovinsko-naravno resničnost in večnost. Natančneje rečeno: literatura, ukoreninjena v tako razumljeni osebi, je posebej odlična oblika jezika in obenem eden temeljnih načinov človekovega celovitega obstoja v kulturi in zgodovini.

Iz tega je izhajala Slovenska akademija znanosti in umetnosti (razred za umetnosti), ko je v sodelovanju s Slovensko matico priredila znanstveni posvet o Alojzu Rebuli, ki je potekal 21. in 22. oktobra 2024 v Veliki dvorani SAZU. Ta dogodek je dal zamisel in vzgon za trajnejšo obeležitev stoletnice akademikovega rojstva, kajti *verba volant, scripta manent*. Kar pa je nastalo, je nekaj povsem novega: knjiga *Alojz Rebula: Slovenec med zgodovino in nadčasnim* je izvirna monografija o velikem slovenskem pisatelju, esejistu in mislecu. Štiriindvajset avtoric in avtorjev v njej objavlja raznovrstne prispevke, ki so nastali posebej za to objavo. (Ohranjen je samo pozdravni nagovor, s katerim je podpredsednik SAZU simpozij odprl.) Skladno z Rebulovim miselnim in duhovnim obzorjem in sledmi, ki jih je pustil v slovenski kulturi in družbi, pa tudi z njegovim razumevanjem literature in človeka, je monografija v tematskem in metodološkem pogledu izrazito široka. Prispevki ki osvetljujejo posamezna področja akademikovega delovanja, se raztezajo v širokem loku od biografskih beležk in pričevanj, celovitih refleksij njegove-

ga literarnega opusa in analitičnih branj posameznih del ter njihovih zgodovinskih virov preko predstavitve novoodkritih dnevniških zapisov in manj znanih žanrskih del (drame in radijske igre) do refleksije njegovega esejističnega opusa in teoloških razmišljanj. Razvrstitev prispevkov se ravna deloma po tematiki, deloma pa po zvrsti. Pričevanjska in spominska besedila (razdelek »Pričevanja«) so povezana na podlagi teme, vsa druga pa po zvrstnem kriteriju: glede na to, ali so oblikovana kot znanstvene razprave (razdelek »Znanstvene razprave«) ali pa kot strokovni članki oziroma eseji (razdelek »Strokovni članki in eseji«). V prvem razdelku so prispevki razvrščeni glede na način povezanosti avtorjev z akademikom v realnem življenju, v drugih dveh pa po njihovem abecednem redu. Ureditev drugega razdelka izstopa v tem, da so prispevki v njem, kot je za znanstvena besedila samoumevno, opremljeni s standardnimi elementi: s slovenskim in angleškim izvečkom, ključnimi besedami, s povzetkom in bibliografijo.

*

Pričevanjski zapisi so na prvem mestu, ker govorijo neposredno o osebi Alojza Rebule. To ustreza pomenu, ki ga je sam pripisoval človekovi osebi, njen etos je odločilen za vse človekovo delovanje in ustvarjalnost. Perspektive, iz katerih je upodobljen, so zelo različne. Vinko Ošlak ga prikaže »od blizu«, Janko Kos pa »od daleč«; prvi skozi občuteno sliko njunega dolgoletnega dinamičnega odnosa, ki je nihal od globokega, skoraj občudujočega prijateljstva do razhoda v duhu plemenitega spoštovanja; drugi pa ga motri iz oddaljenosti generacijskega sopotnika, ki ga je z njim povezovala živa izkušnja slovenske družbene in kulturne realnosti. Tomaž Simčič, nekdanji Rebulov dijak, je naslikal pronicljiv portret svojega profesorja z anekdotičnimi utrinki, z osvetlavo njegovega miselnega in etičnega obzorja in vzdušja v tedanji šoli, pa tudi s prikazom duhovne pluralnosti italijanskega šolskega sistema. V prispevku Mojce Petaros vidimo Alojza Rebulo še »od dlje«: avtorica ga pozna le iz pripovedi svojega deda, Rebulovega dobrega prijatelja Marija Mavra. Pričevanja nam v prvi vrsti približujejo pisateljevo človeško podobo, prinašajo pa tudi vrsto podatkov, ki utegnejo biti dragoceno gradivo za prihodnje literarnozgodovinske raziskave.

*

Razdelek »Znanstvene razprave« se začne z obsežnim prispevkom Irene Avsenik Nabergoj »Metaforika eksodusa kot pot iskanja identitete v romanu Alojza Rebule *Jutri čez Jordan*«, ki primerjalno analizira svetopisemsko in romaneskno govorico v romanu *Jutri čez Jordan* in prikaže, kako biblijski eksodus postane hermenevtični vzorec etične preobrazbe. Anja Božič in Jan Dominik Bogataj (»Rebulov roman *Zeleno izgnanstvo* ter viri za upodobitev humanista in tržaškega škofa Piccolomini«) na podlagi lastnih raziskav zgodovinskih virov ugotavljata,

da je Rebula pri snovanju romana *Zeleno izgnanstvo* o Eneju Silviju Piccolominiu, ki je postal papež Pij II., uporabil tudi gradivo, ki je bilo v tistem času širši javnosti težje dostopno ali še neobjavljeno (npr. Piccolominijsva pisma iz Ljubljane in listine o posvetitvah kraških cerkva), kar še poudarja Rebulovo izredno široko razgledanost na področju zgodovine in klasične filologije.

Dialog med antično grško-rimsko filozofijo in krščanskim izročilom, v katerem je Rebula videl temelj evropske humanistične kulture, je – nedvomno izredno kompleksna – tema študije Jadranke Cergol (»V grško-rimski antiki vidim previdnostno pripravo na edinstveni prihod: preplet antičnih in krščanskih vrednot v delih Alojza Rebule«). Marko Marinčič (»Livijin vinograd in Rebulova težavna ljubezen do rimstva«) ob branju zgodnje Rebulove novele *Vinograd rimske cesarice* ugotavlja, da je vzrok za Rebulov pogosto skeptičen odnos do rimske kulture in literature rimski imperializem, ob katerem se je navdihoval italijanski nacionalizem, delovanje slednjega pa je pisatelj kot primorski Slovenec izkušal v nelahki zgodovinski realnosti.

Po obsegu pravcata študija je prispevek Davida Movrina (»*Ira, reb, cave, notum*: filologija, zasutje in slutnja Nove zemlje v prvem dnevniku Alojza Rebule«); avtor v njem družbeno kontekstualizira najzgodnejše ohranjene Rebulove dnevnikiške zapise (iz let 1948–1954), ki so pred nedavnim izšli pri Slovenski matici. Ta leta so bila leta študija klasične filologije, zaposlitve v šolstvu in prvih literarnih poizkusov, a tudi leta izkušenj s tajno policijo socialističnega režima. Movrinova odkritja arhivskih dokumentov »potrjujejo dejstvo, da je režim začel s pisateljevim nadzorom že leta 1945« (str. 180), pozneje pa je pritisk nanj še stopnjeval, kar je prizadelo njegovo zdravje, a obenem tudi »pomagalo spodbuditi njegov literarni prehod h katolištvu in nastanek romanov, ki prek motiva ovađuštva raziskujejo zlo, odpuščanje, vero in notranjo svobodo« (str. 138).

V središču raziskave Martine Ožbot (»Nekaj značilnosti Rebulove slovenščine«) so romani *Divji golob*, *Pastir prihodnosti* in *Cesta s cipreso in zvezdo*, v katerih se najverjetneje »izraža naravna pogojenost pisateljevega jezika z njegovim domačim dvojezičnim okoljem na Tržaškem, kjer skozi stoletja tesno sobivata slovenščina in italijanščina« (str. 181), to pa je pustilo sledi v Rebulovi osebni slovnici in slovarju, s tem pa tudi v njegovi umetnosti. Rebulov jezik raziskuje tudi Vilma Purič (»Jezik kot vprašanje smisla v delih Alojza Rebule«), vendar z literarnega vidika: prepričljivo argumentira tezo, da je pisatelja za »svojevrstno eksperimentiranje, potencirano iznajdljivost in izjemno graditeljsko moč jezika« (str. 202) navdihoval upor proti dušitvi slovenščine v fašističnem obdobju: s kompleksno skladenjsko strukturo in izvorno metaforiko, ki ju je izoblikoval v svojih delih, je vplival na vsestranski razvoj slovenščine.

O nekoliko manj vidnem delu Rebulovega opusa, o njegovem prevajanju, govori Brane Senegačnik (»Gledališče besed in nevidnega«), ki skuša orisati Rebulovo

prevajalsko poetiko, izhajajoč iz njegovega razumevanja smisla literature in iz analize izbranih pasusov njegovega prevoda Ajshilove *Sedmerice proti Tebam*.

Marija Stanonik v obsežnem prispevku nadrobno slogovno in idejno analizira sorazmerno pozni Rebulov roman *Nokturno za Primorsko* (2005). To delo je reprezentativno za pisateljev pogled na življenje posameznika, ki v primežu totalitarizmov 20. stoletja odkriva svoj etični temelj v vrednotah slovenstva in krščanske duhovnosti.

*

Tretji razdelek odpira navdihnjeno esejistično besedilo Davida Bandlja o Rebulovi etiki prerojenja (»Od literature do oznanila«), v katerem se avtor dotika tudi njegovih zadnjih poznih romanov (*Korintski steber*, 2017; *Ob pritoku Jangcekianga*, 2018), kar je med kritiki prejkone redkost, in sega onstran literature. Bandelj poudarja, da Rebula ni bil »le izjemen intelektuallec, velik pisatelj in globok duh, temveč tudi eden najbolj naprednih, humanistično zavezanih in človeško upajočih krščanskih mislecev, kar jih premore slovensko obnebeje« (str. 261–2).

Po formi literarnozvrstna analiza, po slogu in iskrivih formulacijah pa esej je kratka razprava Jožeta Faganela »Biografski roman kot svetovnonazorska avtorefleksija«. V njej obravnava Rebulovo povest *Divji golob* (1972), ki jo zelo izvirno zvrstno opredeli kot svetovnonazorsko avtorefleksivno biografijo. Erika Jazbar sugestivno razmišlja o Rebulovem duhovnem izročilu, ki ga povzame v naslovu z njegovo sintagmo *Sejati iz sejalskega imperativa*. Z očmi, uprtimi v tržaško in celotno slovensko aktualnost, avtorica sklene, da ta duhovni imperativ ostaja »večno vodilo vsakega obrobja, ki vztraja tudi v resnično lepem in dobrem, v prepričanju, da je – tudi ko je to proti vsaki logiki – drugačen svet mogoč« (str. 272).

Milček Komelj (»Rebulovi najzgodnejši dnevniki 1948–1954«) v zanj značilnem poetičnem slogu predstavi začetke Rebulovega dnevniškega pisanja, torej tista izredno pomembna besedila, ki so, kot že zgoraj omenjeno, šele čisto nedavno doživela objavo. Svojo slikovito refleksijo sklene z mislijo, da se danes Alojz Rebula v teh besedilih v resnici izkazuje za preroka, da je obenem Prometej in Ezekijel.

Z vidika literarne in gledališke zgodovine sta posebej dragocena prispevka Maje Lapornik (»Rebulova radijska *rhêma gennaïon*«) in Mateja Veniera (»Alojz Rebula: dramska dela«), saj odstirata izredno bogat, a danes skoraj povsem prezrt del Rebulovega opusa. Prvi prinaša seznam vseh izvirnih radijskih iger in radijskih dramatizacij proznih del (od 1963 do 2006); na primeru ene od njih (*Morje, rdeče morje*) prikaže njihove splošne etične, dramaturške in jezikovne značilnosti, oriše pa tudi ozadje in ključne ustvarjalce izvedb. Drugi podrobno predstavi vsebino vseh njegovih dram, izčrpne seznime ustvarjalcev predstav, pa tudi medijske kritike, ki jih kritično ovrednoti.

Aleš Maver poznavalsko, a obenem v prepričljivem osebnem tonu spregovori o teoloških mislih Alojza Rebule, ki jih je spoznaval v njegovih kolumnah v *Družini* in ki so v formativnih študentskih letih nanj močno vplivale. V tržaškem pisatelju vidi najvztrajnejšega miselnega sopotnika papeža Janeza Pavla II. na Slovenskem: kakor slednji je tudi Rebula ostajal zvest svežini Drugega vatikanskega koncila in ideji odprtosti Cerkve svetu, po drugi strani pa je zavračal dojemanje koncilskih premikov kot revolucije. Odtod naslov Mavrovega prispevka: *Alojz Rebula in janezpavlovski kompromis*.

Igor Škamperle se posveča Rebulovi esejistiki, natančneje njegovi knjigi (»Eshatološka vizija v delih Alojza Rebule. *Smer Nova zemlja*«). V prefinjenem slogu se sprehodi skozi njena poglavja in razkriva neverjetno aktualnost besedil, ki so nastala pred več kot pol stoletja. To velja tako za slog kot za miselno obzorje: navsezadnje tudi v Rebulovi esejistični besedi žari umetniška moč, ki se ne stara, njegove misli pa se iztekajo proti horizontu večnosti, tudi kadar misli na človeka in na slovenstvo. »Preveč rad je imel slovensko zemljo in njeno naravo, da ne bi v odrešenjskem Božjem načrtu videl možnosti tudi zanjo« (str. 299), sklene svoje besedilo Škamperle.

Zbornik dopolnjuje obsežna bibliografija, ki jo je sestavil Martin Grum. V njej so popisana Rebulova tiskana avtorska dela, prve objave in ponatisi; dela, ki jih je prevedel, in dela, ki jih je uredil, pa tudi prevodi njegovih del v tuje jezike od začetkov v letu 1945 do konca leta 2025. Četudi bibliografija ni izčrpna (v njej večinoma niso zajeta izvedena in druga nedostopna dela, kot so radijski in televizijski prispevki, neobjavljeni prispevki na konferencah ipd.), bo izjemno koristna za raziskovanje Rebulovega dela, saj predstavlja najbolj kompleten pregled njegovega raznolikega pisanja (zajema kar 2118 enot).

Brane Senegačnik
Ljubljana, marec 2026